

УДК 94(477)«1648/176»

Ігор Кондратьєв

**Сокирко О. Козацький Марс: Держава та військо
Козацького Гетьманату в добу Мілітарної революції. 1648–1764.
Київ: Темпора, 2023. 912 с., іл., карт., табл.**

DOI: 10.58407/litopis.240315

© І. Кондратьєв, 2024. CC BY 4.0

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0696-2254>

Інститут державності рідко коли міг існувати без системи захисту від зовнішніх загроз; історично склалося, що важливим елементом такого захисту є військо / армія. Але розглядаючи історію українського державотворення середини XVII ст., можна говорити про зворотній процес, коли політичний та соціальний інститут – козацька держава, формувалась як похідна від формування власних збройних сил – козацьких полків та сотень. Погодимось із автором монографії «Козацький Марс: Держава та військо Козацького Гетьманату в добу Мілітарної революції. 1648–1764», що творення державності відбувалось «на марші» – через формування військово-адміністративної організації, яка стала основою нової влади. Водночас фундаментом цього процесу були політичні традиції Речі Посполитої. В основі нової полкової організації вбачаємо традиції існування магнатських сотень сер. XVI ст., міщанських сотень прикордонних міст Київського воєводства, реєстрових полків, чие функціонування було більш-менш оформлено Куруківським договором 1625 р. Важливу роль у формуванні політичних інститутів Гетьманщини відіграла українська шляхта, яка через покозачення влилася до нової еліти й стала носієм «довоєнних» шляхетських цінностей. Цей безсумнівний «шляхетський спадок» вплинув на оформлення усіх політичних інститутів Гетьманщини.

Специфіку формування козацької держави на основі формування козацького війська автор влучно визначає самою назвою своєї праці, поєднуючи ці інститути словосполученням «Козацький Марс». Влучність назви підкреслює той факт, що від початку римський бог Марс був богом родючості та рослинності, а вже пізніше набув нового функціоналу – став богом війни. Згадуючи концепцію О. Яблоновського про протистояння «дикого степу» та «орного плугу», зазначимо, що в українській історії плуг та шабля часто були в одних і тих самих руках, а українська державність могла існувати, лише захищаючи себе. Тим цікавішою є спроба глибоко розглянути історію держави та війська Козацького Гетьманату – від сер. XVII ст. по 1764 р. (скасування інституту гетьманської влади), у дійсно специфічний період європейської історії. Автор висловлює тезу, що козацька держава за ступенем задіяності в «геополітичних розкладах тодішньої Європи» була однією з найпомітніших військових сил на Сході континенту. Такий підхід дозволяє повернути історію України др. пол. XVII – XVIII ст. до контексту загальноісторичного процесу та відірвати її від штучно нав'язаного російського вектору відособлення.

Безсумнівною є наукова актуальність рецензованої монографії. Хоча історія козацької держави та козацького війська знайшла належне відображення у працях кількох поколінь українських і закордонних істориків, комплексне вивчення історії України крізь призму вивчення мілітарних інститутів лише зараз торить собі дорогу в наукових доробках.

Концепція «мілітарної революції» передбачає, що в період між 1560 та 1660 рр. у військовій справі відбулися корінні зміни. Хронологічно ці межі майже збігаються з епохою так званого Раннього Нового часу (Раннього модерну). Основним змістом цього періоду стало продовження великих географічних відкриттів, розвиток суднобудування та військових технологій. Це період створення постійних професійних армій з регулярною арти-

лерією та пристосованою до «гарматних» воєн фортифікацією. Серед іншого це час творення перших національних держав і нових імперій.

У восьми розділах роботи комплексно розглянуті основні аспекти обраної проблеми. У першому розділі розглянуто генетичний зв'язок між війною та створенням козацької держави як військово-політичної системи. Велика увага приділена політичним проєктам сер. XVII ст. та спробам їх верифікації. Автор слушно зазначає, що творення державності часів Б. Хмельницького було саме творенням, коли владні інститути треба було будувати в процесі існування самої держави.

У другому розділі – «Козацьке військо» – докладно описана структура війська, система управління й урядів, значення козацького реєстру, роль землеволодіння та мобілізації. Чи не ключову роль у формуванні військової організації зіграла кошишня шляхта. Велика увага в дослідженні приділена історії виборного козацтва та спробам реформ козацького війська у XVIII ст.

У третьому розділі дослідження автором розглянута історія найманого війська – від залучення найманців Хмельницьким та його соратниками у військових подіях 1648–1659 рр., – до охотницьких військ лівобережних гетьманів у 1669–1726 рр. і компанійських полків 1727–1764 рр. Саме наймане військо було основою армії Гетьманщини, адже територіальні полки та сотні не завжди були беззатними формуваннями, подекуди повторюючи долю шляхетського ополчення Речі Посполитої.

В окремий розділ винесена історія гетьманських приватних військ, надвірних загонів і почтів козацької старшини. Не обійдена увагою (Розділ V) історія артилерії Гетьманщини – від структури та організації до системи управління й розгляду соціальних і економічних аспектів тощо.

У чи не найменшому за обсягом розділі розкривається історія урбаністичних процесів крізь призму військової історії та фортифікаційно-оборонних стратегій. Цікавою є спроба дослідника виокремити процес становлення військових знань та військової освіти (розділ «Знання і сила: військова освіта та література»).

Завершальний розділ монографії присвячений військовим реформам Кирила Розумовського. На сторінках книги знайшли своє відображення спроби гетьмана провести соціальні, політичні та військові реформи. Хоча, як зазначає сам дослідник, уся сукупність цих реформ не привела до якісних зрушень. Можливо, саме «фасадність» цих процесів (питання, чи могли б вони мати реальне наповнення, залишаємо відкритим) і призвела в подальшому до ліквідації автономії Гетьманщини та повного включення України до складу Російської імперії. Погодимось із тезою, що в занепаді Гетьманщини велику роль зіграла власна політична еліта.

Як зазначає сам автор, у праці не знайшли відображення такі сторінки історії як військова тактика та стратегії, військова економіка, фінансова система, світогляд і культура того періоду, соціальні відносини тощо. Чимало з вищеперахованих аспектів на сьогодні навіть не сформульовані як самостійні наукові проблеми, а їх опрацювання потребує подальшого студіювання.

Дещо описовий характер, на нашу думку, має підрозділ, присвячений фортифікаційній справі. Царина фортифікації, попри наявність певного історіографічного доробку, ще чекає своїх авторів, які зможуть узагальнити цей пласт вітчизняної історії. Також зазначимо, що значно більша увага в дослідженні приділена XVIII ст., ніж подіям середини – другої половини XVII ст., що зумовлено багаторічною зацікавленістю дослідника історією XVIII ст.

Монографія безсумнівно стане концептуальною в царині української мілітарної історії. Але чи будуть сприйняті усі новації, зокрема, термінологічні? Широкого поширення набуло використання істориками терміну «Гетьманат» для визначення періоду правління Павла Скоропадського (із 29 квітня 1918 р. по 14 грудня 1918 р.). Тоді як «Гетьманщина» стала однією з історіографічних назв козацької держави др. пол. XVII – XVIII ст. Звісно, що ця термінологія не є усталеною, наприклад, українська Вікіпедія зараз пропонує називати період правління П. Скоропадського як «Українську Державу» або ж як «Другий Гетьманат»¹. На нашу думку, використання терміну «Гетьманат» більш коректне в якості визначення форми правління. Тоді як термін «Гетьманщина» більш влучно відображає існування саме козацької держави. Цікаво, що в географічних назвах наявність суфіксу *-щина* свідчить про патронімічний характер назви поселення, а отже, і про його давність. І хоча термін «Гетьманщина» не є суто географічною назвою, а є історіографічним конструктом, він більш вдало характеризує історичну тяглість процесу українського державотворення.

¹ Українська Держава. *Вікіпедія*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Українська_Держава.

Вважаємо, що праця О. Сокирка як глибоке осмислення появи та генези розвитку військово-політичних інституцій козацької держави має викликати хвилю дискусій у вітчизняній історіографії з приводу самого концепту Мілітарної революції. Зрештою й у Європі ствердження цього терміну тривало десятки років і по сьогодні має своїх адептів та критиків.

Монографія О. Сокирка «Козацький Марс: Держава та військо Козацького Гетьманату в добу Мілітарної революції. 1648–1764», безсумнівно, стане помітним явищем вітчизняної історіографії та однією із концептуальних у розробці цього напрямку історичних студій.

Дата подання: 5 травня 2024 р.

Дата затвердження до друку: 8 червня 2024 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Кондратьєв, І. Рецензія : Сокирко О. Козацький Марс: Держава та військо Козацького Гетьманату в добу Мілітарної революції. 1648–1764. Київ: Темпора, 2023. 912 с., іл., карт., табл. *Сіверянський літопис*. 2024. № 3. С. 167–169. DOI: 10.58407/litopis.240315.

Цитування за стандартом APA

Kondratiev, I. (2024). Retsenziia : Sokyрко O. Kozatskyi Mars: Derzhava ta viisko Kozatskoho Hetmanatu v dobu Militarnoi revoliutsii. 1648–1764. Kyiv: Tempora, 2023. 912 s., il., kart., tabl. [Review : Sokyрко O. Cossack Mars: The State and army of the Cossack Hetmanate during the Military revolution. 1648–1764. Kyiv: Tempora, 2023. 912 pp., ill., map., tabl.]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 3, P. 167–169. DOI: 10.58407/litopis.240315.

